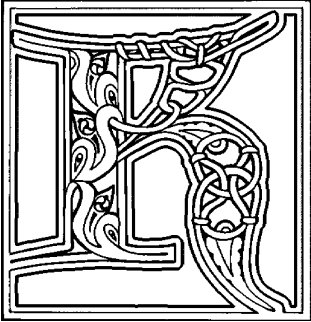

КНИГА ПЕРША

РОЗДІЛ І

ДОВГООЧІКУВАНА ГОСТИНА

Коли пан Більбо Торбин, господар маєтку Торбин Кут, оголосив, що невдовзі відсвяткує свої сто одинадцяті уродини особливо пишною гостиною, весь Гобітон захоплено загомонів.

Більбо був дуже багатий і дуже своєрідний; його вважали дивовижною Ширу вже шістдесят років, відтоді як він раптово зник і несподівано повернувся. Багатства, які він привіз із мандрівки, стали місцевою легендою, і багато хто вірив, навіть попри всі оповідки старих, що в Пригірку Торбиного Кута було безліч тунелів, набитих скарбами. І навіть якби цього виявилось замало для слави, то була ще, на подив усім, тривала бадьорість пана Торбина. Час минав, але його не зачіпав. У дев'яносто він виглядав майже так само, як у п'ятдесят. У дев'яносто дев'ять про нього стали казати: «Добре зберігся», — та більше пасувало б: «Анітрохи не змінився». Були й такі, хто похитував головами і думав, що йому занадто пощастило, — бо видавалося несправедливим, аби комусь належали (в тому не сумнівалися) вічна молодість і водночас (подейкували) невичерпне багатство.

— Йому ще за це доведеться заплатити, — казали вони. — Так не буває, лихо його не обмине!

Та наразі біда його минала; а оскільки пан Торбин був щедрий на гроші, то майже всі охоче вибачали і його дивацтва, і багатство. З родичами він жив у злагоді (за винятком, звичайно, Сумоселів-Торбинів) і мав багато палких прихильників серед гобітів із бідних і не надто знатних родин. Утім, близьких друзів він не мав, аж поки не попідростали його молодші кузени.

Найстарший із них, улюбленець Більбо, був Фродо Торбин. Коли Більбо виповнилося дев'яносто дев'ять, він зробив Фродо своїм спадкоємцем і оселив у Торбиному Куті; і це остаточно перекреслило надії Сумоселів-Торбинів на спадок. Виявилося, що Більбо та Фродо мають уродини в один день, 22 вересня. «Фродо, ти би перебрався до мене, мій хлопче, — сказав якимось Більбо. — І тоді ми зможемо разом святкувати наші уродини». Тоді Фродо перебував у *натурбочих літах* — так гобіти говорять про безвідповідальний вік після двадцяти, між дитинством і дорослішанням у тридцять три роки.

Минуло ще дванадцять років. Щороку Торбини дуже весело святкували в Торбиному Куті свої уродини; але тепер було зрозуміло, що цієї осені очікується щось виняткове. Більбо мало виповнитися *сто одинадцять*, 111 — доволі чудернацьке число і дуже поважний вік для гобіта (Старий Тук дожив тільки до 130); а Фродо мало виповнитися *тридцять три*, 33 — важливе число, дата його «дорослішання».

У Гобітоні та Поріччі заходилися плескати язиками; і чутки про очікувану подію облетіли весь Шир. Життя і вдача пана Більбо знову стали головною темою розмов; і старі гобіти раптом знайшли зацікавлених слухачів для своїх спогадів.

Ніхто не мав таких уважних слухачів, як старий Гем Правоніг, відомий за прізвиськом Дідусь. Якось він теревенив у «Гілці плюща» — невеликій корчмі при порічанській дорозі; говорив він поважно, бо ось уже сорок років доглядав сад у Торбиному, а до того часу допомагав старому Норолюдові. Тепер, коли сам він старів і костенів, роботу переважно виконував його наймолодший син, Сем Правоніг. І батько, і син були у дружніх стосунках із Більбо та Фродо. Вони мешкали на самому Пригірку, під номером 3 на Торбиному Узвозі, якраз під Торбиним Кутом.

— Дуже поштивий і гречний гобіт наш пан Більбо, я завжди це казав, — проголосив Дідусь. І не збрехав: Більбо був із ним дуже люб'язний, кликав «Майстром Гемфастом» і постійно радився щодо вирощування овочів — у справах «корінців», а особливо картоплі, бо вся околиця мала Дідуся за найбільшого авторитета (і сам він із цим погоджувався).

— Ну, а як цей Фродо, який у нього живе? — запитав старий Дуб із Поріччя. — Прізвище його Торбин, але, кажуть, він більш як наполовину Брендіцап. Мене дивує, чому Торбини шукають собі жінок десь аж у Цаповому Краї, де народ такий чудний.

— І не дивно, що чудний, — втрутився Деді Двоніг (сусід Дідуся), — якщо вони живуть не на тому боці ріки Брендівинної, біля самого Пралісу. А це місце темне і недобре, якщо бодай половина з того, що кажуть, правда.

— Ти правий, Деде! — сказав Дідусь. — Зрозуміло, що не в *самому* Пралісі живуть Брендіцапи з Цапового Краю, та вони справді чудної породи. Возяться в човнах тією рікою — де таке бачено? То й не дивно, що буде біда, ось побачиш. І все ж, панич Фродо — юнак, із котрим приємно мати справу. Дуже подібний на Більбо і не тільки з лица. Зрештою, його батько теж із Торбинів. Скромним і порядним гобітом був пан Дрого Торбин; і нічого особливого не можна було про нього розказати, аж поки він не втонув.

— Утонув? — перепитало кілька голосів. Звісно, вони і раніше чули ці й інші сумнівні плітки; та гобіти мають пристрась до сімейних історій і готові були послухати цю оповідку ще раз.

— Ну, таке кажуть, — почав Дідусь. — Бачте, пан Дрого побрався з бідолашною панною Примулою Брендіцап. Вона була кузиною пана Більбо по материній лінії (її мама — наймолодша з дочок Старого Тука); а пан Дрого був його троюрідним братом. Отже, панич Фродо є його і двоюрідним, і троюрідним братом, тобто близькою родиною, розумієте. Якось пан Дрого гостював у тестя, старого господаря Горбадока, у Бренді-холі, як це частенько бувало після його одруження (сам він був не проти добре попоїсти, а старий Горбадок умів щедро пригощати); і поплив він човном рікою Брендівинною; і він, і його дружина втопились, а бідний панич Фродо був іще зовсім дитям, отаке-то.

— Чув я, після вечері вони поплавли на прогулянку при місяці, — сказав старий Дуб, — і потопила човен якраз Дрогова вага.

— А я чув, що це дружина його штовхнула, а він потягнув її за собою, — встряв Пісковик, гобітонський мірошник.

— А ти не вір усьому, що чуєш, Пісковіку, — урвав Дідусь, який недолюбливав мірошника. — Не треба балакати про штовхання і тягання. Човен — то річ ненадійна, і оком не змигнеш, а він перекинеться. Хай там як, а той панич Фродо залишився сиротою і, так би мовити, викинутим на берег поміж тих чудних цаповинців, у тому їхньому Бренді-холі. Справжній кролятник, та й годі. У старого Горбадока завжди товклися не менше як дві сотні родичів. Пан Більбо зробив добре діло, коли забрав звідти юнака, щоби той пожив серед порядних гобітів.

Але, напевно, Сумосели-Торбини були цим неприємно вражені. Вони сподівалися, що їм дістанеться Торбин Кут, коли пан Більбо зник і нібито помер. І ось він з'являється і виставляє їх за двері; далі живе-поживає й анітрохи не старіє, щоби йому ще стільки ж прожити! Раптово у нього з'являється спадкоємець, і всі папери оформлено як годиться. І вже ніколи Сумоселам-Торбинам не бачити Торбиного Кута, принаймні на те сподіватимемося.

— Чув я, грошей там чималенько приховано, — сказав незнайомиць, котрий приїхав у справах із Великого Ритова в Західній Чверті. — Біля верхівки вашого пагорба, кажуть, повно тунелів, які просто забиті скринями зі золотом, сріблом і коштовностями.

— Ну, то ти знаєш більше за мене, — відповів Дідусь. — Про коштовності я нічого не чув. Пан Більбо грошей не шкодує, і, здається, йому їх не бракує; але про тунелі я нічого не знаю. Я бачив пана Більбо, коли той повернувся шістдесят років тому, а я був тоді юнаком.

Тільки-но став підмайстром у старого Норолюда (а він кузен мого батька), та він узяв мене до Торбиного Кута стерегти город, поки йшов розпродаж, аби не тинялись усякі й не витоптували городини. І тут саме пан Більбо піднімається на Пригірок, веде поні зі здорівенними торбами та парою скринь. Ясна річ, там було повно коштовностей із чужинецьких країв, де, кажуть, є золоті гори; але щоби наповнити тунелі — стільки не було. Втім, про це більше знає мій Сем. Він не вилазить із Торбиного Кута. Схиблений на розповідях про давні часи, слухає всі небилиці пана Більбо. Пан Більбо і грамоти його навчив — без лихого наміру, зауважте, і, сподіваюся, це не обернеться на зле. «Ельфи та дракони! — кажу йому. — Капуста і картопля — оце наше, а ти не пхайся у справи розумніших за тебе, бо знайдеш біду на свою голову». І можу повторити це для інших, — додав він, кинувши погляд на незнайомця та мірошника.

Але своїх слухачів Дідусь не переконав. Легенда про багатство Більбо надто міцно вкоренилась у головах молодого покоління гобітів.

— Так, але він, либонь, потроху докладав до того, що спершу привіз, — заперечив мірошник, висловивши загальну думку. — Його часто немає вдома. І подивіться, які чужоземці його відвідують: гноми приходять серед ночі, й той старий мандрівний чарівник, Гандалф, та інші. Можеш говорити що завгодно, Дідусю, але Торбин Кут — химерне місце, а його мешканці — ще химерніші.

— А ти говориш, що *тобі* завгодно, про що так само нічого не тямиш, як і про човни, пане Пісковіку, — відрізав Дідусь, ще більше незлюбивши мірошника. — Якщо вони химерні, то нехай би всі тут були такими химерними. Тут поблизу є такі, що й кухля пива приятелєві не поставили би, навіть якби жили в норах зі золоченими стінами. А ось у Торбиному Куті все правильно роблять. Наш Сем каже, що на гостину запросять усіх, і будуть подарунки, зауважте, подарунки для всіх — і вже цього місяця.

То був місяць вересень, гожий, наче на замовлення. Через день-два розлетілася чутка (її, можливо, пустив усезнайко Сем), що буде феєрверк — ба більше! — феєрверк, небачений у Ширі років сто, ще відколи помер Старий Тук.

Дні минали, й Урочий День наближався. Якось увечері чудернацький віз, навантажений дивовижними пакунками, вкотився в Гобітон і попхався на Пригірок до Торбиного Кута. Стривожені гобіти висувалися з освітлених домівок і витріщалися на з'явисько. Правила кіньми якісь чужоземці і співали незнайомих пісень: довгобороді гноми в насунутих на очі каптурах. Кілька їх залишилось у Торбиному Куті. Наприкінці другого вересневого тижня серед білого дня з боку

Брендівинного мосту з'явився ще один віз. У ньому їхав сам-один старий. На старому були високий загострений блакитний капелюх, довгий сірий плащ і срібlistий шалик. Він мав довгу білу бороду та кошлаті брови, що стирчали з-під крис капелюха. Гобітенята бігли за підводою через увесь Гобітон аж на самий пагорб. Вона була навантажена ракетами — це вони збагнули відразу. Перед дверима Більбо старий почав розвантажувати великі в'язанки ракет усіляких видів і розмірів, на кожній — велика червона літера «Г» та ельфійська руна .

Це був, звісно ж, знак Гандалфа, а сам старий і був чарівник Гандалф, відомий у Ширі насамперед тим, що вмів влаштовувати видовища з вогню та диму. Його справжня робота була набагато важча і небезпечніша, та мешканці Ширу нічого про це не знали. Для них він був однією з «розваг» на Гостині. Тому й тішилися гобітенята. «Г значить Гранд!» — кричали вони, а старий усміхався. Вони знали його в обличчя, хоча він рідко з'являвся в Гобітоні й надовго тут не затримувався; але ніхто, крім найстаріших дідів, його феєрверків не бачив, — тепер вони належали до легендарного минулого.

Коли старий із допомогою Більбо та кількох гномів розвантажив підводу, Більбо роздав роззявам по монеті; але, на превелике їхнє розчарування, не перепало їм жодної петарди чи хлопавки.

— А тепер біжіть додому! — сказав Гандалф. — Буде ще вам, на все свій час. — І зайшов досередини разом із Більбо, зачинивши за собою двері.

Гобітенята якусь хвилю не могли відвести очей від тих дверей, а далі розійшлися, потерпаючи, що день забави ніколи не настане.

Більбо та Гандалф сиділи в невеликій кімнатці біля відчиненого вікна, що виходило на захід, у садочок. Ясний і спокійний день хилився до вечора. Квіти сяяли червоними і золотавими барвами: левкої та соняхи, настурції пнулися дерновими стінами і зазирали у круглі віконця.

— Гарний у тебе сад! — мовив Гандалф.

— Так, — відповів Більбо. — Я так люблю і садочок, і весь старий Шир; та все ж я стомився, хочу відпочити.

— Тобто зробиш, що задумав?

— Еге ж. Я давно це вирішив і вже не передумаю.

— Дуже добре. Тоді й говорити нема про що. Дотримуйся свого плану, пам'ятай, усього плану, сподіваюсь, усе вийде на краще і для тебе, і для всіх нас.

— Будемо сподіватися. Ну, принаймні хоч розважусь у четвер, я задумав одну витівку.

— От тільки цікаво мені, хто сміятиметься? — похитав головою Гандалф.

— Побачимо, — сказав Більбо.

Наступного дня візок за візком потягся на Пригірок. Спочатку подекуди чути було невдоволення: «Своїх забувають», — але того ж таки тижня з Торбиного Кута посипалися замовлення на всілякі найдки, напої та витребеньки, які тільки можна було добути в Гобітоні, Поріччі чи десь поблизу. Народ запалився: в календарі відзначали, скільки днів залишилося до свята, і нетерпляче виглядали листоношу, сподіваючись на запрошення.

Нарешті полетіли й запрошення, враз заваливши пошту Гобітона і засніживши пошту Поріччя, так що довелося наймати поштарів-волонтерів. Вони підіймалися на Пригірок безперервним потоком, несучи сотні ввічливих варіацій на кшталт: «Дякую, неодмінно прийду».

На дверях Торбиного Кута з'явилася вивіска: «ЗАХОДИТИ ЛИШЕ У СПРАВАХ ГОСТИНИ». Навіть тих, хто мав чи робив вигляд, що мав Справи, не завжди впускали. Заклопотаний Більбо писав запрошення, переглядав відповіді, пакував подарунки і клопотався останніми приготуваннями. Відколи приїхав Гандалф, він нікому на очі не показувався.

Одного ранку гобіти побачили, що велике поле на південь від парадних дверей Більбо вкрилося канатами та жердинами для наметів і шатер. До дороги прорубали новий прохід, збудували широкі сходи та високі білі ворота. Три гобітські родини з Торбиного Узвозу, чиї садиби межували з полем, стали предметом загального інтересу і заздрості. Старий Дідусь Правоніг вже і для годиться не працював у саду.

Почали зводити намети. Одне шатро було таке велике, що навіть накрило дерево, яке росло посеред поля, а тепер гордо стояло біля головного столу. На всіх його гілках порозвішували ліхтарі. І ще цікавіше (на думку гобітів): у північному кутку поля під відкритим небом збудували величезну кухню. З усіх довколишніх заїздів і корчем приїхало море кухарів, аби допомагати гномам та іншому дивному народові, який зупинився в Торбиному Куті. Збудження сягнуло вершини.

А тим часом небо затягнуло хмарами. Була середа, переддень Гостини. Усі занепокоїлися. Та ось настав ранок четверга, 22 вересня. Сонце зійшло, хмари зникли, прапори замайоріли, і забава почалася.

Більбо Торбин назвав її *Гостиною*, та насправді це було велике свято з цілою низкою розваг. Запросили майже всіх, хто жив поблизу. Про

кількох гобітів випадково забули, та оскільки вони все одно прийшли, це було не важливо. Запросили також багато народу з інших земель Ширу і навіть кількох осіб із-за кордону. Більбо власною персоною зустрічав прошених (і непрошених) гостей у нових білих воротах. Він роздавав подарунки всім без винятку, а кожен, хто хотів отримати ще один, виходив іншим боком і знову повертався через ворота. На свої уродини гобіти роздають дарунки іншим. Зазвичай, не дуже дорогі й не так щедро, як цього разу; та сама ідея непогана. Загалом, у Гобітоні та Поріччі чи не щодня у когось та були уродини, тож кожен гобіт хоча би раз на тиждень мав шанс отримати принаймні один подарунок. Але це їм не набридало.

Цього разу подарунки були надзвичайно гарні. Гобітенята були в такому захваті, що на якийсь час майже забули про частування. Таких іграшок вони ще ніколи не бачили — всі дуже гарні, а деякі навіть чарівні. Окремі іграшки насправді було замовлено заздалегідь, рік тому, і привезли їх аж зі самого Долу, з-під Самітної Гори, — це була справжня робота гномів.

Коли всіх гостей привітали і провели на поле, почалися пісні, танці, музика, ігри та, зрозуміло, страви і напої. Тричі накривали на столи: сніданок, чай і обід (чи вечеря). На сніданок і чай усі гості разом сідали до столу і частувались. Але їли та пили безперестанку, за столом було завжди повно народу — і так від одинадцятої до пів на сьому, аж поки не почався феєрверк.

Творцем феєрверка був Гандалф: він не лише привіз піротехніку, а й сам усе вигадав і змайстрував; він запускав у небо снопи іскор і зливи зірок, творив огнисті картини. Також щедро роздавав петарди, хлопавки, іскромети, смолоскипи, гномівські свічки, ельфійські фонтани, гоблінські гармати і громовики. Усі — просто надзвичайні. З віком Гандалф удосконалив своє мистецтво.

Зграя блискітливих птахів здіймалась у небо, виспівуючи чарівними голосами. На стовбурах темного диму спалахували зелені крони дерев: їхнє листя розгорталося так блискавично, мов сама весна в одну мить, а саяйливі гілки струшували на зачудованих гобітів полум'яні квітки, що танули з солодким ароматом, мало не торкаючись задертих догори облич. На дерева фонтаном спурхували мерехтливі метелики; стовпи кольорових вогнів оберталися на орлів або на кораблі під вітрилами чи зграю лебедів; була там і багряна гроза зі золотистою зливою; і ліс сріблястих списів, які раптово бризнули в небо зі свистом, схожим на бойовий клич, і попадали в Річку з шипінням сотні розпечених змій. І насамкінець, на честь Більбо, Гандалф приготував іще одну несподіванку, яка дуже перелякала гобітів (цього і прагнув чарівник). Усі вогні згасли. Здійнявся густий дим. Потроху він набув обрисів гори

вдалині, вершина якої запалала, а потім із неї виринуло зелене та багряне полум'я. Звідти вилетів золотаво-червоний дракон, надзвичайно подібний на справжнього, тільки менший: із його пащеки бризжав вогонь, очі палали люттяю; з диким ревінням він тричі пролетів над головами переляканих гобітів. У натовпі пригнулись, а дехто впав на землю долілиць. Дракон промчав як потяг-експрес, перекинувся в повітрі й зі страшним гуркотом вибухнув над Поріччям.

— Це знак — усім до столу, — сказав Більбо.

Страх і паніка зникли в одну мить, і розпростерті долі гобіти скочили на ноги. Усіх чекала розкішна вечеря; а для рідні було накрито столи у великому шатрі з деревом. Запрошено було тільки дванадцять дюжин (гобіти також називали цю кількість «один gros», хоча ця назва не дуже пасувала до осіб) гостей, — вибирали з усіх сімей, які були ріднею Більбо та Фродо, і ще кількох найближчих друзів, як-от Гандалфа. Було досить і молодих гобітів, котрі прийшли з дозволу батьків; гобіти не надто переймалися пізніми посиденьками своїх дітей, особливо коли випадала нагода дармово попоїсти. Щоби виростити гобітенят, потрібно чимало харчу.

Було там багато Торбинів і Мудринів, а також Туків і Брендіцапів; були різні Грабарі (родичі по бабусі Більбо Торбина) та різні Груби (родина діда Тука); і нарешті, кілька Бобронорів, Випринів, Гордостопів, Добротілів, Дударів, Лисонорів і Чересів. Дехто з них був дуже далеким родичем Більбо, а хтось, можливо, ніколи й не бував у Гобітоні, бо жив у віддаленому кутку Ширу. Не забули і про Сумоселів-Торбинів. Прийшов Отто з дружиною Лобелією. Вони недолюбували Більбо і ненавиділи Фродо, та запрошення було так гарно виписане золотим чорнилом, що відмовити вони не змогли. Крім того, їхній кузен Більбо мав багаторічний досвід у кулінарії, і його кухня тішилася доброю славою.

Усі сто сорок четверо гостей сподівалися на добру учту, хоч і з острахом очікували на пообідню промову господаря (неминучий номер програми). Він любив приплітати таке, що він називав «поезією»; і деколи після чарки-другої згадував про безглузді пригоди своєї таємничої подорожі. Гості не розчарувались — учта вдалася на славу, правду кажучи, просто розкішний бенкет: багатий, ситний, різноманітний і тривалий. На кілька наступних тижнів торгувати продуктами в цілому районі майже припинили; та оскільки закупи Більбо вичерпали запаси більшості крамниць, пивниць і комор на декілька миль довкруги, то збитків ніхто не зазнав.

Коли всі наїлися-напилися (більш-менш), почалася Промова. Більшість товариства, однак, була в доброму гуморі, на тій чарівній стадії, яку вони називали «наповнюватися по вінця». Вони потя-

гували улюблені напої, похрумували улюбленими смаколикками, забуваючи про всі страхи. Вони були готові слухати будь-що і кричати «будьмо» після кожної паузи.

— *Дорога моя родино*, — звернувся Більбо, підводячись із місця.

— Цитьте! Цитьте! Цитьте! — загукали всі, а далі повторювали хором, вочевидь, не бажаючи прислухатися до власної поради. Більбо підійшов до дерева, обвішаного ліхтариками, і став на стілець. Світло ліхтарів падало на його радісне обличчя, позолочені гудзики сяяли на вишиваній шовковій камізеліці. Тепер усі бачили його на повен зріст, однією рукою він махав у повітрі, іншу тримав у кишені штанів.

— *Мої дорогі Торбини та Мудрини*, — почав він ізнову, — *і мої дорогі Туки та Брендіцапи, і Грабарі, і Груби, Лисонори і Дударі, Виприни, Череси, Добротіли, Бобронори та Гордостопи*.

— Гордостопи! — вигукнув старенький гобіт десь із глибини шатра. Його прізвище було, звісно, Гордостоп, і не даремно: стопи у нього були великі, вельми волохаті, до того ж обидві лежали на столі.

— *Гордостопи*, — повторив Більбо. — *Також мої дорогі Сумосели-Торбини, і вас я радий вітати в Торбиному Куті. Сьогодні мої сто одинадцять уродини: виповнюється мені сто одинадцять!*

— Сла-ава! Сла-ава! Сла-ава! Многая літа! — закричали гості й радісно затарабанили по столах. Більбо був на висоті. Отак вони любили: щоби коротко і ясно.

— *Сподіваюся*, вам так само весело, як і мені.

Оглушливі оплески. Вигуки «так» (а також «ні»). Звуки труб і ріжків, сопілок і флейт та інших музичних інструментів. Було там, як уже згадано, багато молодих гобітів. Вистрілили сотні музичних хлопавок. Більшість із них мала знак «ДОЛ»; цей штамп нічого не говорив більшості гобітів, але всі вони погоджувалися, що хлопавки дивовижні. Усередині були інструменти, маленькі, та досконалої форми і з чарівливим звуком. В одному кутку молоді Туки та Брендіцапи, гадаючи, що дядько Більбо вже завершив (оскільки він просто сказав усе, що треба), влаштували імпровізований оркестр і заграли веселий танок. Господар Еверард Тук і панна Меліса Брендіцап вилізли на стіл і з дзвониками в руках кинулися танцювати «Стриб-скік»: милий, хоч і доволі шалений танець.

Але Більбо не закінчив. Висмикнувши ріжок із рук юнака, котрий стояв поруч, він тричі голосно просурмив. Галас ущух.

— *Я не буду затримувати вас довго*, — закричав Більбо.

Усі заплескали.

— *Я скликав усіх вас із особливою Метою*.

Щось у його голосі вразило. Настала майже повна тиша, й один чи два Туки нашорошили вуха.

— *Насправді маю аж три Мети! По-перше, хочу сказати вам, що я люблю вас усіх безмірно і що за сто одинадцять років я не втомився жити серед таких прекрасних і чарівних гобітів.*

Приголомшливий вибух схвалення.

— *Більш як половину з вас я знаю вдвічі гірше, ніж того мені хотілося б, і менш як половину з вас я люблю вдвічі менше, ніж ви того варті.*

Слова були несподівані й доволі складні. То тут, то там пролунали оплески, та більшість намагалася зрозуміти, чи сказане було компліментом.

— *Друга мета — відсвяткувати мої уродини. — Знов оплески. — Я маю сказати: НАШІ уродини. Бо сьогодні, звісно, уродини мого спадкоємця та небожа Фродо. Сьогодні він сягнув повноліття і посідає свій спадок.*

Кілька старших недбало заплескали; а кілька молодших голосно вигукнули: «Фродо! Фродо! Старий друзяка Фродо!». Сумосели-Торбини, насупившись, метикували, що ж він мав на увазі, кажучи «посідає свій спадок».

— *Разом нам сто сорок чотири роки. Кількість запрошених якраз збігається з цією видатною сумою: один gros, коли дозволите мені так висловитися.*

Жодних оплесків. Це було смішно. Багато гостей, а особливо Сумосели-Торбини, образилось, утямивши, що їх запросили, щоби тільки доповнити потрібне число, наче крам в упаковці. «Один gros, подумати тільки! Як вульгарно».

— *Крім того, якщо дозволите пригадати історію сивої давнини, це також річниця мого прибуття у бочці в Естарот на Довгому Озері; хоча тоді я зовсім забув про свій день народження. Тоді мені був п'ятдесят один, і уродини не здавалися надто важливими. Бенкет був пречудовий, хоча, пригадую, тоді я застудився й міг сказати лише: «Белике бам збазибі». Зараз я повторю це правильніше: велике вам спасибі за те, що прийшли на мою маленьку гостину.*

Уперта мовчанка. Усі боялися, що зараз не оминуть якоїсь пісні чи вірша, й уже почали нудитися. Чому би йому не замовкнути, а вони би випили за його здоров'я. Та Більбо не співав і не читав віршів. Він зробив паузу.

— *Третє і останнє, — сказав він, — я хочу зробити ОГОЛОШЕННЯ. — Він вимовив це слово так голосно й різко, що всі, хто міг, випросталися. — Мені прикро оголошувати, що, хоча, як я сказав, за сто одинадцять років я не втомився жити серед вас, — але це КІНЕЦЬ. Я покидаю вас. Я йду ЦІЄЇ Ж МИТІ. ПРОЩАВАЙТЕ!*

Він зійшов зі стільця і зник. Спалахнуло сліпуче світло, й усі гості зажмурили очі. А коли розплющили — Більбо ніде не було видно. Сто сорок чотири приголомшені гобіти заніміли. Старий Одо Гордостоп

забрав ноги зі столу і затупотів. Далі запала мертва тиша, аж раптом, кілька разів глибоко вдихнувши, Торбини, Мудрини, Туки, Брендіцапи, Грабарі, Груби, Бобронори, Виприни, Гордостопи, Добротіли, Дударі, Лисонори та Череси заговорили всі разом.

Усі зійшлися на думці, що витівка була дуже недоречною, і, щоб оклигати від шоку та роздратування, її слід добре заїсти і запити. «Він навіжений. Я завжди це говорив», — було, напевно, найпоширенішим коментарем. Навіть Туки (за небагатьма винятками) визнали поведінку Більбо дурнуватою. На той момент більшість із них вважала само собою зрозумілим, що його зникнення було нічим іншим, як безглуздом вибриком.

Але старий Рорі Брендіцап не був такий упевнений. Ані вік, ані велетенський обід не затьмарили його розуму, й він сказав своїй невістці Есмеральді:

— Щось тут не так, дороженька! Гадаю, цей навіжений Торбин знову кудись подався. Старий недоумок. Але чого непокоїтись? Адже найдків він зі собою не забрав. — І голосно гукнув Фродо, щоби знову принесли вина.

Один лише Фродо не промовив ані слова. Якийсь час він мовчки сидів біля спорожнілого крісла Більбо, не чуючи ні реплік, ані запитань. Йому, звісно ж, сподобався жарт, хоча він і знав про нього заздалегідь. Він ледве стримувався, щоби не розсміятися з обуреного здивування гостей. Але водночас він глибоко збентежився, адже раптом усвідомив, як гаряче любив старого. Більшість гостей продовжувала їсти, пити і обговорювати минулі й теперішні дивацтва Більбо Торбина; але Сумосели-Торбини пішли розлучені. Фродо вже не хотів провадити гостину. Він наказав подати ще вина, тоді встав, мовчки перехилив до дна келих за здоров'я Більбо і вислизнув зі шатра.

А Більбо Торбин навіть під час промови бавився в кишені золотим перснем — своїм чарівним перснем, який він багато років тримав у таємниці. Коли він сходив зі стільця, то надягнув перстень на палець, і відтоді в Гобітоні жоден гобіт не бачив його.

Він хутко повернувся до своєї нори і якусь мить постояв, із усмішкою прислухаючись до гамору в шатрі та до звуків веселощів на полі. Потім він увійшов, зняв із себе святковий одяг, склав, загорнув в обгортковий папір вишивану шовкову камізьку і заховав її. Опісля швиденько одягнув якесь лахміття і застібнув старий шкіряний пояс. На нього він повісив короткий меч у потертих піхвах із чорної шкіри. З зачиненої, пропахченої нафталіном шафи він вийняв старий плащ із каптурем. Плащ зберігався під замком як велика цінність, але був такий полатаний і вицвілий, що його природний колір годі було

вгадати: імовірно, темно-зелений. Одяг був великуватий. Потім він зайшов до кабінету і з великого сейфа вийняв загорнений у лахміття пакунок і манускрипт у шкіряній оправі, а також великий конверт. Книгу і пакунок він утиснув до важкої, майже доверху набитої торби, яка стояла на підлозі. У конверт він кинув свій золотий перстень на ланцюжку, запечатав і заадресував Фродо. Спершу він поклав конверт на камінну полицку, та враз забрав звідти і запхав його до кишені. Тієї ж миті двері відчинились і до кімнати стрімко ввійшов Гандалф.

— Привіт! — мовив Більбо. — Я саме думав, зайдеш ти чи ні.

— Радий, що застав тебе видимим, — відповів чарівник, сідаючи у крісло, — я хотів тебе впіймати і сказати наостанок кілька слів. Гадаю, ти певен, що все пройшло прекрасно та згідно з планом?

— Так, звісно, — сказав Більбо. — Втім, той спалах був несподіваним: я сам перелякався, а що вже казати про інших. Твоя невеличка відсебенька, чи не так?

— Певно, що так. Усі ці роки ти дуже завбачливо тримав цей перстень у таємниці, й тому мені здалося, що твоїм гостям треба показати щось таке, що пояснило би твоє несподіване зникнення.

— І зіпсувало би мій жарт. Вічно ти пхаєш скрізь свого носа, — засміявся Більбо, — але тобі краще знати, — зрештою, як завжди.

— Справді так, коли я щось знаю. Але немає в мене цілковитої певності в усьому цьому. Уже близько до кінця. Ти пожартував, чим сполошив або образив більшість своїх родичів і дав цілому Ширу поживу для балачок на дев'ять або й на всі дев'яносто дев'ять днів. А чи підеш ти далі?

— Так. Я відчуваю, мені потрібен відпочинок, дуже довгий відпочинок, як я вже казав. Імовірно, постійний відпочинок: я не сподіваюся, що повернуся. Насправді я не маю наміру повертатись і вже все полагаю. Я постарів, Гандалфе. Назовні не видно, та у глибині серця я починаю це відчувати. *Добре зберігся*, нема що казати! — пирхнув він. — Я чуюся таким тоненьким, розумієш, ніби *розтягнутим*, наче масло, розмащене на надто великому кусні хліба. Та щось тут негаразд. Мені конче потрібна переміна абощо.

Гандалф уважно і з цікавістю подивився на нього.

— Мабуть, щось не так, — сказав він задумливо. — Зрештою, я гадаю, що твій план справді найкращий.

— Ну, хай там як, а я вирішив. Я хочу знову побачити гори, Гандалфе, *гори*; а потім знайти якийсь куточок, де зможу *відпочити*. У тиші та спокої, без купи настирливих родичів і вервечки надокучливих відвідувачів, котрі безупину смикають за дзвінок. Хочу знайти місце, де зможу закінчити свою книжку. Я вже придумав для неї гарну кінцівку: *і потім він жив щасливо до кінця своїх днів*.

Гандалф засміявся.

— Сподіваюся, так і буде. Та ніхто не читатиме твоєї книжки, хоч як її завершуй.

— О, читатимуть, у майбутньому. Фродо ось уже прочитав, навіть без кінцівки. Ти піклуватимешся про Фродо, гаразд?

— Так, звісно — пильнуватиму в обидва ока, наскільки зможу.

— Він пішов би зі мною, якби я тільки попросив. Та він уже й сам просився перед гостиною. Але насправді це не його бажання. От мені хочеться ще раз перед смертю побачити незайману природу та Гори; а він усе ще залюблений у ліси і поля, й річечки. Йому тут має бути добре. Я все йому залишаю, звісно, крім кількох дрібничок. Сподіваюся, він буде щасливим, коли навчиться самостійності. Час йому жити власним розумом.

— Усе залишаєш? — спитав Гандалф. — Перстень також? Адже ти так вирішив, пригадуєш?

— Ну, е-е, так, напевно, — затнувся Більбо.

— Де він?

— У конверті, якщо так уже хочеш знати, — сказав Більбо роздратовано. — Ось там на каміні. Стривай! Він тут, у мене в кишені! — Він завагався. — Чи не дивно? — промимрив сам до себе. — Ну, зрештою, чому б і ні? Чому би йому там і не залишитися?

Гандалф знову суворо глянув на Більбо, й очі його спалахнули.

— Я гадаю, Більбо, — промовив він спокійно, — його варто залишити. Не хочеш?

— Ну, і так, і ні. Коли доходить до діла, то зовсім не хочеться з ним розлучатися, можна так сказати. Та і справді, навіщо? Чого ти мене примушуєш? — запитав він, і в його зміненому, різкому голосі почулися підозра та роздратування. — Ти постійно чіпляєшся до мене за той перстень, але інші речі, які я знайшов під час подорожі, тебе ніколи не хвилювали.

— Я мусив до тебе чіплятися, — сказав Гандалф. — Я хотів знати правду, бо це важливо. Чарівні перстені, вони, знаєш, чарівні; вони також рідкісні та цікаві. А твій перстень цікавив мене й цікавить надалі, можна сказати, як фахівця. Коли ти вже зібрався в мандрі, то я маю знати, де він тепер. А ще я думаю, що в тебе він зберігався досить довго. Тобі він уже не потрібен, Більбо, — хіба би я геть помилявся.

Більбо спаленів, і очі його люто зблиснули. Добродушне обличчя озлобилось.

— А чому б і ні? — вигукнув він. — Та й узагалі, що тобі до того, що я роблю зі своїми речами? Він мій. Я його знайшов. Він до мене прийшов.

— Так, так, — сказав Гандалф. — Але навіщо лютитися?

— Це ти мене злостиш, — відказав Більбо. — Він мій, кажу тобі. Мій власний. Мій дороженький. Так, мій дорогесенький.

Обличчя чарівника залишалось похмурим, а очі дивились уважно, і лише короткий спалах у глибині зіниць виказав, що він здивований і навіть стривожений.

— Його вже колись так називали, — сказав Гандалф, — іще до тебе.

— А зараз я його так називаю. І чому б і ні? Навіть якщо Голум казав те саме. Зараз перстень не в нього, а в мене. І я залишу його собі.

Гандалф підвівся і суворо заговорив.

— Якщо ти це зробиш, Більбо, будеш дурнем, — мовив він. — З кожним твоїм словом це стає все очевидніше. Перстень уже занадто міцно тебе тримає. Відпусти його! І зможеш піти сам, ти будеш вільним.

— Зроблю, що захочу, піду, куди мені заманеться, — сказав Більбо вперто.

— Стривай-но, стривай-но, мій любий гобіте! — сказав Гандалф. — Усе твоє довге життя ми були друзями, і ти мені чимось завдячуєш. Ну ж бо! Зроби, що пообіцяв: віддай його!

— Гарзд, якщо тобі самому закортіло мати мій перстень, то так і скажи! — закричав Більбо. — Але тобі він не дістанеться. Я не віддам мого дороженького, обіцяю. — І його рука потягнулася до руків'я маленького меча.

Очі Гандалфа спалахнули.

— Незабаром прийде і моя черга розлютитися, — сказав він. — Якщо ти ще раз це скажеш, то так і буде. Тоді ти побачиш справжнього Гандалфа Сірого.

Він зробив крок до гобіта і, здалося, став високим і грізним; його тінь заповнила кімнатку.

Більбо приперся до стіни, важко дихаючи, рукою вхопившись за кишеню. Якусь мить вони стояли обличчям до обличчя, і повітря в кімнаті задрожало. Гандалф не зводив очей із гобіта. Помалу кулаки Більбо розтислись, і він затремтів.

— Що це на тебе найшло, Гандалфе, — сказав він. — Ніколи ти таким не був. Про що йдеться? Перстень мій, чи не так? Я знайшов його, а Голум убив би мене, якби я ним не скористався. Я не злодій, хай хто каже, що завгодно.

— Я ніколи не називав тебе злодієм, — відповів Гандалф. — І я теж не злодій. Я не хочу грабувати тебе, а прагну допомогти. Я хотів би, щоби ти довіряв мені так, як досі. — Він відвернувся, й тінь зникла. Здавалося, він знову став старим сивим чоловіком, згорбленим і стривоженим.

Більбо провів долонею по очах.

— Вибач, — сказав він. — Щось на мене найшло. А все ж це буде якимось полегшенням — уже ніколи ним не перейматись. Останнім часом перстень із голови мені не йде. Інколи з'являється таке враження, що він око, яке стежить за мною. І мені постійно хочеться, знаєш, надягнути його і зникнути; або думаю, чи на місці він, і витягую, щоби пересвідчитися. Я намагався замкнути його у скриньці, та виявилось, що спокійний лише тоді, коли він у мене в кишені. Чому — не знаю. І мені здається, я не можу зважитися.

— Тоді довірся мені, — сказав Гандалф. — Усе вже зважено. Іди і залиш його тут. Перестань володіти ним. Віддай його Фродо, а про нього я подбаю.

Більбо на якусь хвилю завмер у нерішучості. Потім зітхнув.

— Гарзд, — ледве вимовив він. — Віддам. — Далі знизав плечима і сумно посміхнувся. — Зрештою, вся ця гостина для того і влаштовувалася: роздарувати багато подарунків, щоби якимось легше було віддати персня. Та з'ясувалося, що легше не стало, але шкода було би змарнувати всі приготування. І жарт зіпсувати.

— Справді, як на мене, інакше не вартувало і починати, — погодився Гандалф.

— Дуже добре, — сказав Більбо, — перстень отримає Фродо разом із усім іншим. — Він глибоко вдихнув. — А тепер мені справді треба йти, бо ще хтось застане мене тут. Я вже з усіма попрощався, вдруге не хочу.

Він підняв торбу і ступив до дверей.

— Перстень усе ще у тебе в кишені, — сказав чарівник.

— О, справді! — вигукнув Більбо. — І заповіт, і всі інші документи. Візьми-но його і передай від мене. Так буде надійніше.

— Ні, не давай мені персня, — сказав Гандалф. — Поклади його на камін. Там він лежить, доки прийде Фродо. А я на нього зачекаю.

Більбо вийняв конверт і хотів покласти його біля годинника, та рука його сіпнула, і пакунок упав на підлогу. Не встиг він нахилитися, як чарівник схопив конверт і поклав на місце. Гримаса гніву знову пересмикнула обличчя гобіта, але швидко змінилася на просвітлену посмішку.

— Ну, от і все, — сказав він. — А зараз — у дорогу!

Вони вийшли в передпокій. Більбо взяв свій улюблений ціпок, а тоді свиснув. Три гноми вийшли з трьох різних кімнат, де вони мали якісь справи.

— Усе готово? — запитав Більбо. — Усе спаковано й підписано?

— Усе, — відповіли вони.

— Ну, тоді рушаймо! — і він ступив до дверей.

Ніч була ясна, чорне небо всіяли зірки. Він подивився вгору, вдихаючи повітря.

— Яка втіха! Яка втіха знову вирушати в дорогу, в дорогу разом із гномами! Я мріяв про це роками! Прощавай! — сказав він, повертаючись до свого будинку і вклоняючись його дверям. — Прощавай, Гандалфе!

— До побачення, Більбо. Будь обачний! Ти гобіт бувалий і, можливо, достатньо мудрий.

— Бути обачним! Мені байдуже. Не хвилюйся за мене! Зараз я щасливий, як ніколи, і це для мене багато значить. Але час настав. І шлях мій стелиться переді мною, — додав він, а потім тихенько, наче сам до себе, проспівав у п'їтьму:

*Дорога ця вперед веде,
Все далі від моїх дверей.
Де зупинюся я, і де
Моя снага на ній умре?
Затято я карбую крок,
Попереду все ширший шлях,
Все більше пасток і стежок.
А потім що? Не знаю я.*

Він постояв мовчки якусь хвилину, не зронивши жодного слова, повернувся спиною до вогнів і голосів і разом із трьома товаришами попростував спершу до саду, а потім довгою крутою стежкою в долину. Він перескочив через невисоке місце у живоплоті й попрямував луками, зникаючи в ночі, мов шелест вітру у траві.

Гандалф якийсь час постояв, дивлячись за ним у п'їтьму.

— До побачення, дорогий Більбо, — до наступної зустрічі! — сказав він тихо і повернувся до хати.

Невдовзі з'явився Фродо і застав його в темряві, заглибленого в думки.

— Він пішов? — запитав він.

— Так, — відповів Гандалф, — нарешті пішов.

— Я хотів би... тобто я сподівався до останньої хвилини, що це просто жарт, — сказав Фродо. — Та серцем я чув, що він справді піде. Він завжди про серйозні речі говорив жартома. Шкода, що я не прийшов раніше, — провів би його.

— Гадаю, він справді хотів так піти, непомітно вислизнувши, — сказав Гандалф. — Не турбуйся. З ним буде все гаразд. Він залишив для тебе пакунок. Ось там!

Фродо взяв конверт із каміна, глянув на нього, але не розгорнув.

— Думаю, тут його заповіт та інші документи, — сказав чарівник. — Тепер ти господар Торбиного Кута. А також, здається мені, ти знайдеш там золотий перстень.

— Перстень! — вигукнув Фродо. — Він мені його залишив? Навіщо? Хоча, може, колись знадобиться.

— Може, так, а може, й ні, — сказав Гандалф. — На твоєму місці я би його не використовував. Але добре заховай його і тримай у таємниці! А я піду спати.

Як господар Торбиного Кута, Фродо був зобов'язаний, навіть попри свою неохоту, попрощатися з гостями. Балачки про дивну подію вже облетіли ген усе поле, та Фродо сказав лише таке: «Без сумніву, завтра вранці все стане зрозуміло». Близько опівночі за поважними гостями приїхали карети. Одна за одною вони відвозили ситих, але дуже невдоволених гобітів. Потім з'явилися заздалегідь найняті садівники й у тачках повивозили тих, кого через недогляд залишили.

Повільно минула ніч. Зійшло сонце. Набагато пізніше повставали гобіти. Настав ранок. Прийшли прибиральники (за викликом) і почали розбирати намети, виносити столи та крісла, ложки та виделки, пляшки і тарілки, ліхтарі та квіти в горщиках, крихти і обгортки від хлопавок, забуті сумки, рукавички та хустинки, а ще залишені страви (їх виявилось дуже мало). Тоді прийшло ще чимало гобітів (непрощених): і Торбини, і Мудрини, і Виприни, і Туки, й інші гості, котрі мешкали чи зупинилися неподалік. До обіду, коли навіть ті, хто добре переїв напередодні, вийшли прогулятися, біля Торбиного Кута зібрався великий натовп, непрощений, хоч і не зовсім неочікуваний.

Фродо чекав на сходах, усміхаючись, але виглядав трохи втомленим і схвильованим. Він привітав усіх відвідувачів, але не зміг нічого додати до вчорашнього. Його відповідь на всі запитання була простою:

— Пан Більбо Торбин виїхав, наскільки мені відомо, назавжди.

Декого з відвідувачів він запросив до господи, оскільки Більбо залишив для них «посланя».

У коридорі лежала ціла купа різних пачок, пакунків і невеликих предметів. До кожної речі було прив'язано бирку. Було кілька ось таких бирок:

Для АДЕЛЯРДА ТУКА, в його ЦІЛКОВИТУ ВЛАСНІСТЬ, від Більбо — на парасольці. Аделярд привласнив багато парасольок без бирок.

Для ДОРИ ТОРБИН на пам'ять про ТРИВАЛЕ листування з любов'ю від Більбо — на великому кошику для паперу. Дора була сестрою Дрого і найстаршою родичкою Більбо та Фродо; їй було дев'яносто дев'ять, і більш як за півстоліття вона написала стоси добрих порад.

Для *МІЛО ЛИСОНОРА* з надією, що *придасться*, від *Б. Т.* — на золотому пері та чорнильниці. Міло ніколи не відповідав на листи.

Для *АНЖЕЛІКИ* від дядька *Більбо* — на круглому випуклому дзеркалі. Юна Анжеліка Торбин вважала своє личко дуже миловидим.

Для колекції *ГУГО ЧЕРЕСА* від жертводавця — на (порожній) книжковій шафі. Гуго часто позичав книжки, але не повертав їх вчасно.

Для *ЛОБЕЛІЇ СУМОСЕЛ-ТОРБИН* у *ПОДАРУНОК* — на комплекті срібних ложок. Більбо був переконаний, що, поки він мандрував, вона заволоділа великою кількістю його ложок. Лобелія сама це добре знала. Коли вона того дня з'явилася, щоправда, з деяким запізненням, натяк вона зрозуміла, але і ложки взяла.

Це тільки невелика частина зібраних подарунків. За довгі роки життя помешкання Більбо стало доволі захарашеним. Це було характерно для гобітських нір: причиною здебільшого був звичай дарувати на уродини багато подарунків. Зрозуміло, що не всі подарунки були завжди *нові*; один чи два старі методами незрозумілого призначення обійшли весь район; але Більбо, зазвичай, дарував нові подарунки і зберігав подаровані. Тепер стару нору трохи розчистили.

Усі прощальні дарунки мали бирки, які підписав сам Більбо, й окремі — з якимось натяком чи жартом. Але, звичайно ж, більшість подарованих речей була потрібна та бажана. Бідним гобітам, особливо з Торбиного Узвозу, дуже пощастило. Старий Дідусь Правоніг дістав два мішки картоплі, нову лопату, сукняну камізельку та слоїчок мазі для суглобів. Старий Рорі Брендіцап на знак подяки за свою гостинність отримав дюжину пляшок «Старих виноградників»: міцного червоного вина з Південної Чверті, зараз уже витриманого, оскільки закоркував його ще батько Більбо. Рорі тут-таки пробачив Більбо й після першої пляшки проголосив його хлопцем хоч куди.

Безліч речей залишилося для Фродо: крім, звичайно ж, усіх найголовніших скарбів, книжок, картин і надміру меблів. Не було, однак, ані сліду, ні згадки про гроші чи коштовності: жодного мідяка чи намистинки нікому не перепало.

Той день для Фродо видався важким. Наче пожежа, поширилася фальшива чутка, що все майно роздають задарма; і невдовзі весь двір заповнив натовп, який діла ніякого не мав, але не пустити який було неможливо. Бирки відривали і переплутували, спалахували сварки. Дехто намагався провести обмін у коридорі; інші — зникнути з дрібничками, адресованими не їм, або з чимось нібито непотрібним чи неприпильнованим. Дорогу до воріт загатили тачки та візки.

У розпал цієї метушні прибули Сумосели-Торбини. Фродо пішов